

Aínda que xa era usuaria do dicionario electrónico CLUVI e coñecía a súas moitas utilidades, non podo negar a miña atracción polos dicionarios en papel. Poder navegar a través das súas páxinas e poder contemplalos como un todo é algo que só permite o formato tradicional. E desde logo, os dicionarios en papel seguen sendo en numerosas circunstancias absolutamente imprescindibles. Por tal motivo, e tratándose sobre todo dunha obra como o *Diccionario moderno inglés-galego*, innovadora, de alta calidade e dunha gran “utilidade pública”, non podo por menos que congratularme da súa publicación e felicitar os autores e as editoriais implicadas na súa saída ao mercado. Agardo, ademais, que esta obra sexa o xermolo dun segundo dicionario, galego-inglés, do SLI da Universidade de Vigo, cuxos traballos levan sempre o selo da calidade e do compromiso co galego.

Referencias bibliográficas

- Fernández Salgado, Benigno (1999): *Diccionario elemental inglés-galego, galego-inglés*. Vigo: Xerais.
- Pérez Barreiro, Servando (coord.) (2009²): *Diccionario completo galego-inglés inglés-galego*. Vigo: Ediciones Cardeñoso.
- Rosenstiehl, Agnès (1995): *Larousse dos meniños: galego-inglés*. Barcelona: Larousse.
- Vikin, Joe (2000): *Galician-English, English-Galician (galego) Dictionary. A language of Northwestern Spain*. Nova York: Hippocrene Books.

¹ O SLI forma parte do Grupo de Investigación en Tecnoloxías e Aplicacións da Lingua Galega (Grupo TALG) da Universidade de Vigo.

SÁNCHEZ REI, XOSÉ MANUEL (2011): *LINGUA GALEGA E VARIACIÓN DIALECTAL*. AMES: LAIOVENTO, 662 PP.

As publicacións do profesor Xosé Manuel Sánchez Rei, da área Filoloxías Galega e Portuguesa na Universidade da Coruña, cobren diversas disciplinas, orientacións e aspectos verbo da lingua galega (sintaxe, sociolingüística, gramática histórica, literatura popular, etc.), pero sempre hai nelas algún espazo para o tema da variación lingüística (especialmente a dialectal mais non só). Agora retoma o tema nun libro que trata da variación dialectal tendo en conta principalmente a lingua galega.

Aínda que a maior parte da obra está dedicada á variación de tipo territorial (o que se entende habitualmente por *dialectoloxía* no ámbito románico), tamén se lles dá un certo tratamento a fenómenos de variación dependentes doutros factores, coma o cronolóxico, o social ou o situacional. Deste xeito, o autor sitúase máis próximo da tradición anglosaxona, que agrupa baixo a etiqueta de “dialectais” todos os fenómenos de variación e non só os que están asociados a unha variable xeográfica. O libro estrutúrase en cinco capítulos, máis o limiar e as conclusións.

No capítulo 1, “A variación lingüística”, o autor fai unha introdución xeral ao fenómeno da variación nas linguas. Na primeira parte del atende aos factores que son orixe de variación: o cronolóxico, o xeográfico, o contextual (onde inclúe a variación diamésica), o social e profesional (onde fala tamén das xergas profesionais), o sexo, a idade, a etnia e o que o autor denomina “factor individual”, e que quizais debería desenvolver algo máis. No entanto, o autor maniféstase consciente de que todos estes condicionantes actúan conxuntamente e deixa constancia diso na segunda parte do capítulo. Nela, tamén se ocupa dalgunhas das teorías que tentan explicar os fenómenos de variación, coma a teoría das ondas, a da difusión lexical ou a da interacción de factores externos e internos conforme aos postulados de Labov. Finalmente, na derradeira aliña do capítulo, inclúe algúns dos testemuños que, ao

longo da historia, deron noticia da variación lingüística (dende a Biblia ata os ilustrados). A pesar de que retoma o tema referíndose especificamente ao galego máis adiante, aquí bótanse de menos máis referencias a esta lingua.

Aínda que Sánchez Rei segue, en xeral, a outros autores para tratar os diversos aspectos que considera, tamén achega opinións e valoracións persoais. En moitos casos son froito da análise de datos obtidos mediante enquisas en diferentes comarcas coruñesas; fornece así datos valiosos para a análise lingüística, aínda que parciais e non de maneira sistemática. Noutras ocasións, emite xuízos sobre fenómenos lingüísticos que conviría que explicase máis e fundamentase mellor. Un bo exemplo deste proceder é cando se refire ao fenómeno da ditongación goianesa (p. 42), que para el “parece explicarse con facilidade por unha migración de procedencia leonesa, variedade románica en que se rexistran tendencias evolutivas equivalentes”. Esta explicación xa fora suxerida anteriormente por Fernández Rodríguez (1969), que, ao describir algúns aspectos lingüísticos da fala de Goián, alude a movementos repoboadores no século IX ordenados polos reis Ordoño I e Afonso III, mais insiste en que non hai datos históricos concluíntes sobre o feito de afectaren a este territorio. Por iso, para podermos aceptar este argumento, o autor debería achegar datos documentais de que tal migración existiu e, ademais, explicar por que na variedade de galego falada en Goián só ditonga o /ɛ/ de calquera procedencia (*tiarra, pié*, pero tamén *nieve, bierce*, etc.) e non o /ɔ/ (*porta*, p. ex.), xa que no leonés se produce a ditongación das dúas vogais. A hipótese dunha colonización leonesa, por forza temperá, parecía estar abandonada a raíz dos traballos de Pousa Ortega (1987, 1991, 2004), mais Sánchez Rei non parece ter en conta as conclusións ás que chega a principal estudiosa do fenómeno máis característico de Goián. Ao investigar con novas e máis sólidas bases o fenómeno, esta autora dá datos e argumentos que restan validez á hipótese desa influencia: a diferenza do leonés, en Goián non ditonga o /ɛ/ etimolóxico que pechou pola influencia

dun -o (m[ɛ]do > m[e]do e non *miedo*); tam pouco se produciu a ditongación en palabras do tipo *d[e]nte* ou *t[e]mpo*, en que a acción da nasal pechou o primitivo [ɛ]; ditongan, en cambio, os [ɛ] debidos á acción metafónica de /a/ final ou á analoxía (coma *iala'ela', aquiala*); e prodúcense, aínda, outras ditongacións alleas ao leonés, sobre todo nos paradigmas verbais. Ademais, habería que ter en conta que calquera explicación do fenómeno debería ter en conta a existencia de ditongación tamén en puntos do norte de Portugal máis ou menos próximos a Goián (Mariño 1994:91-95).

No segundo capítulo, “Lingua e dialecto”, o autor introdúcese no asunto da diferenciación entre linguas e dialectos, achegándose, en primeiro lugar, ás múltiples denominacións (dialecto, codialecto, fala, alolecto, *patois*...) con que se teñen nomeado as variedades xeográficas; un asunto dificultoso, por canto adoita estar influído por cuestións ideolóxicas que fan que o debate non sexa exclusivamente lingüístico senón tamén, e sobre todo, político. Neste sentido, Sánchez Rei, ao noso xuízo acertadamente, decántase polo uso do termo *variedade*, que está desprovisto de connotacións valorativas (negativas). Ao igual ca no capítulo anterior, refire algunhas das teorías máis relevantes sobre a cuestión; neste caso é a de Bell, que manexa sete criterios para a distinción entre lingua e dialecto (existencia dun “padrón”, historicidade, autonomía, redución, mestura e existencia dunha norma de facto). Neste sentido, tamén trata un dos criterios máis coñecidos, como é o principio de intelixibilidade mutua, aínda que como argumenta Sánchez Rei, este criterio presenta notables dificultades de aplicación. Entre outros, o feito da existencia de *continua* dialectais ponlle serios problemas; así, p. ex., a variedade A dunha lingua pode ser inintelixible para os falantes da variedade B doutra lingua, pero a variedade B da primeira lingua pode ser entendida polos falantes da variedade A da segunda lingua. Para rematar con este capítulo, o autor fai unha viaxe ao s. XIX para observar cal era a consideración do galego (lingua vs dialecto) naquel momento en que estaba a “(re)emer-

xer”, deténdose nas opinións que diversos persoeiros deixaron sobre o particular.

Ao fío desta cuestión, Sánchez Rei manifesta dúas opinións que, do noso punto de vista, non son moi afortunadas. A primeira parece responder a un prexuízo sobre as variedades lingüísticas, que se ven como pouco útiles para o progreso material e intelectual:

Saberem situar o galego nesas congostras a que fixemos referencia [as das tribos, “xirias”, dialectos...] ou, polo contrario, seren quen de o faceren circular polas autoestradas das linguas non debe ter sido tarefa doada para as persoas que protagonizaron o rexurdimento (p. 215).

Na nosa opinión, este tipo de afirmacións deberían matizarse, xa que poden ser interpretadas como mostra dunha ideoloxía concreta que minusvalora as variedades lingüísticas ao contemplalas só polo que valen e non polo que son. En segundo lugar, o autor cae nunha contradición cando na p. 224 critica que moitas das teses de licenciatura e doutoramento realizadas sobre o galego nos anos 60 e 70 leven no título o termo “fala”, pois, cre el, iso é pexorativo para o galego. Na nosa opinión, é Sánchez Rei quen apón ese matiz pexorativo en *fala*; os autores deses traballos usan *fala* para se referiren a unha variedade local do galego, a unha variedade lingüística propia dun pequeno territorio determinado, sen ningún carácter pexorativo, como non o ten “o falar” no territorio portugués nin “el habla” noutros dominios hispánicos, e como non debería telo no uso que o propio autor fai do termo ao se referir ás “falas astur-leonesas” (p. 208).

O terceiro capítulo, “A dialectoloxía”, é, no noso parecer, o de máis interese. Tras expor orientacións da dialectoloxía (dialectoloxía histórica, urbana, dialectometría e dialectoloxía perceptiva) con máis ou menos percorrido no caso galego, detense a analizar con bastante pormenor diversos aspectos metodolóxicos para a investigación dialectal: o cuestionario (para o que defende que as cuestións teñen que estar relacionadas semanticamente, sen ter en conta que pode non ser

posible nin conveniente para determinadas investigacións), a maneira en que se realizan as preguntas (de maneira directa ou indirecta, principalmente), o enquisador (coas vantaxes e desvantaxes dun enquisador da propia área estudada), a selección de punto e a escolla de informantes (na que aposta pola selección de falantes de diferentes idades e niveis sociais). Tamén se detén nos tipos de mapas que se poden utilizar, tanto para a publicación de resultados (bótase de menos a inclusión dos mapas de polígonos) como para a análise destes, e refírese ás isoglosas e fronteiras lingüísticas. Moitas das cuestións aquí tratadas, aínda que xa están recollidas noutros lugares, poden ser de moito interese para quen queira iniciarse na investigación dialectal. No entanto, tamén neste capítulo atopamos puntos que son discutibles. É o caso dunha afirmación que o autor realiza ao fío da escasa tradición de estudos dialectais urbanos en Galicia:

a lingua que se emprega por certos estratos sociais nos ambientes urbanos presenta diversos (e ás veces considerábeis) niveis de hibridación co español, que viran complicada unha liña de investigación [a dialectoloxía urbana] xa de seu con pouca tradición entre nós (p. 244).

A maior ou menor castellanización dos sociolectos urbanos do galego non é motivo para non estudar estes do mesmo xeito que se estudan outras variedades menos interferidas. Na nosa opinión, o lingüista non pode deixar que as súas preferencias sobre como debe ser o galego pexen a súa investigación. O labor de prescrición queda fóra do ámbito da lingüística descritiva. O galego dos castelanfalantes urbanos da Coruña, p. ex., é un obxecto de estudo dialectal tan válido coma a variedade empregada polos mariñeiros de Corcubión.

Este capítulo péchase cunha aliña dedicada á historia da dialectoloxía galega á que se aplica unha breve pero acertada descrición, “intuición erudita, emerxencia serodia e consolidación final”. Sánchez Rei recolle, non só as teorías e divisións dos principais autores (Saco e Arce, García de Diego, Zamora Vicente,

Carballo Calero, Fernández Rei, Frías Conde...) senón tamén todos aqueles testemuños que, coma os de Sarmiento, fornecen datos para o coñecemento das variedades do galego no pasado. O autor detense, sobre todo, nas clasificacións feitas polos autores antes mencionados. Quizais neste punto é demasiado exhaustivo, xa que dedica moitas páxinas a reproducir, p. ex., as variables utilizadas por Fernández Rei na súa proposta así como os bloques, áreas e microsubáreas que contempla.

O capítulo 4, "Tipoloxía dos dialectalismos e a súa transcendencia", está dedicado, principalmente, a falar dalgúns fenómenos dialectais xa coñecidos en galego, realizando unha clasificación deles segundo sexan estudados por cada unha das diversas vías da lingüística. Toda clasificación deste tipo entraña os seus riscos, xa que é difícil asignar un lugar claro a segundo que fenómenos. É o que ocorre co infinitivo conxugado e o xerundio conxugado que, para Sánchez Rei son dialectalismos sintácticos (baseándose, seguramente, no feito de que teñen que ver co verbo, núcleo da predicación) pero que quizais estarían mellor no ítem dedicado aos trazos morfolóxicos. Máis problemático é, ao noso parecer, propor a gheada como fenómeno fonético e non fonolóxico. Xa que é un fenómeno que afecta ás unidades e á estrutura de oposicións do sistema, debería considerarse entre os trazos fonolóxicos; outra cousa serían as diferentes realizacións da gheada, que si poderían ser vistas como diferenzas estritamente fonéticas.

No quinto capítulo, "Dialectoloxía, filoloxía e lingüística", o autor trata as relacións que os estudos dialectais tiveron e teñen coas outras disciplinas lingüísticas e como as principais correntes lingüísticas trataron de deseñar modelos apropiados para o estudo da variación. A vinculación entre lingüística histórica e dialectoloxía é un moi bo exemplo, xa que é ben coñecido como os diferentes resultados dialectais dunha determinada palabra ou estrutura deitan luz sobre a súa evolución. Tamén se pode poñer en relación a onomástica coa dialectoloxía, como fai o autor na segunda parte deste capítulo, dándolle sobre todo

importancia aos nomes de lugar. No entanto, parécenos necesario indicar que isto non se fai de maneira satisfactoria, pois limitase a escooller unha serie de fenómenos dialectais (p. ex. os resultados de -ANUM, os de -ANAM, os de QUA-, etc.) e a indicar que adoita existir unha correspondencia entre topónimos e léxico común. Dito de maneira máis simple, onde se di *chao*, *mao* e *irmao* atopamos topónimos coma, p. ex., *Os Chaos*. Sería necesario, ao noso entender, facer unha análise máis profunda, pois existen evidencias claras de que a toponimia nos pode dar moita información dialectal sobre todo no referente ao movemento de isoglosas tal e como indican algúns estudos particulares.

A sección máis proveitosa do capítulo é a que dedica ás correntes da dialectoloxía estrutural e xenerativa (§ 5.3.2 e § 5.3.3) explicando o básico de cada proposta e dando exemplos do galego e do portugués, como fai ao longo de toda a obra. Finalmente, nos ítems finais, introduce un espazo dedicado a relacionar a dialectoloxía con disciplinas como a didáctica da lingua, a tradutoloxía e os estudos literarios. Neste último caso, basicamente, o que fai é unha análise da obra de Ánxel Fole, incluíndo os seus prólogos, nos que o autor lucense deixa constancia do seu pensamento sobre a lingua literaria. O capítulo péchase cunha referencia ao que de bo supoñen as novas tecnoloxías para a investigación dialectal e para a publicación de resultados (p. ex. os atlas multimedia).

Finalmente, nunhas extensas conclusións, recapitula sobre os aspectos principais do que dixo ofrecendo tamén a súa visión persoal sobre a situación sociolingüística da lingua. Deseste xeito, advirte do perigo que supón para o galego (e, consecuentemente, para as súas variedades dialectais), non só a súa substitución polo castelán en diversos ambientes e contextos senón tamén a influencia que, sobre as estruturas do galego, exerce o castelán. Quizais esta conclusión non sexa a óptima para un libro destas características xa que soborda claramente os seus límites.

En definitiva, este pode ser un libro útil para un público formado e interesado na lingüística e, particularmente, na variación dialectal do galego. No entanto, o autor debería reflexionar sobre a adecuación ou certeza dalgunhas opinións. Esperamos que esta recensión sirva para fomentar o debate científico sobre o tema.

Referencias bibliográficas

- Fernández Rodríguez, Manuel (1969). "El habla de Goyán", *Cuadernos de Estudios Gallegos* 72, 193-205.
- Mariño Paz, Ramón (1994): "Sobre certas alteracións do vocalismo tónico en galego e mais en portugués. Consideracións acerca da posible influencia metafonética exercida por /-e/ átono en final de palabra", *Verba* 21, 85-111.
- Pousa Ortega, Helena (1987): *A fala de Goián. Estudio descriptivo*. Tese de licenciatura (inédita). Santiago de Compostela: Universidade.
- Pousa Ortega, Helena (1991): "O fenómeno da ditongación gaionesa, características principais", en Francisco Fernández Rei / Mercedes Brea (coords.), *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade, vol. 1, 403-417.
- Pousa Ortega, Helena (2004): "A ditongación goiana: unha evolución particular do /e/ tónico galego", en Rosario Álvarez Blanco / Francisco Fernández Rei / Antón Santamarina (eds), *A Lingua galega, historia e actualidade. Actas do I Congreso Internacional, 16-20 de setembro de 1996, Santiago de Compostela*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, vol. IV, 383-392.

BOULLÓN AGRELO, ANA ISABEL / HENRIQUE MONTEAGUDO (2009): DE VERBO A VERBO. DOCUMENTOS EN GALEGO ANTERIORES A 1260. Anexo 65 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 292 pp.

Na diacronia latino-romance desenvolveram-se dois tipos de procesos de grande transcendência, um referente à formação das variedades românicas da imediatez comunicativa que, durante séculos, conviveram com o latim, língua da distância, e o outro, o processo de passagem à escrita desses idiomas vulgares românicos aos quais esteve vedado, durante séculos, o acesso ao código gráfico.

Desde o século IX, começan a surgir, no âmbito românico, as primeiras penetrações – raras e isoladas – dos vulgares no domínio da distância, aparecendo progressivamente, a partir de então, os primeiros documentos de cada domínio linguístico. Contudo, a constituição e consolidação de tradições de língua da distância românica, designadas *scriptæ* desde o estudo de Remacle (1948), tem lugar a partir dos séculos XII e XIII (Koch e Oesterreicher 2007: 192).

Saliente-se que o processo de escrituralização dos romances implica aspectos de natureza meramente medial, como seja a escolha do meio gráfico, de um sistema grafemático, e aspectos concepcionalmente relevantes que resultam da progressiva apropriação de um número cada vez maior de tradições discursivas da distância até ocupar todo o espaço da distância comunicativa e do necessário desenvolvimento de estruturas linguísticas e textuais adequadas a essas novas situações de comunicação escrita.

Do que fica dito conclui-se, relativamente à formação de *scriptæ* dos vários domínios românicos, que nem no plano da relação entre grafia e vocalidade, nem no plano linguístico e discursivo, cada *scripta* é um puro reflexo, uma reprodução das variedades imediatas de então. Efectivamente, foi já posto em relevo que, desde o início do processo de formação de uma *scripta*, "elle s'écarte inévitablement